

О. Ющик, доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Правознавство і теорія права: проблема узагальненого знання

Орієнтація нашого суспільства на європейські традиції й цінності, що дедалі більше посилюється, змушує подати перед роздумами про проблеми та перспективи вітчизняної юриспруденції одне, на мій погляд, цікаве історико-філософське міркування стосовно характеристики європейської науки права.

Через усю нашу історію права, зазначав видатний німецький філософ ХХ ст. Освальд Шпенглер у фундаментальній двохтомній праці з інтригуючою назвою «Занепад Європи», червоною ниткою проходить боротьба між книгою та життям... Те, що ми до цього часу називаємо юридичною наукою, є або філологією правової мови, або схоластикою правових понять. Це зараз єдина наука, що виводить сенс життя з «вічних» основних понять. «Сьогоднішня німецька юридична наука є значною мірою спадщиною середньовічної схоластики. Теоретико-правове осмислення основних цінностей нашого справжнього життя ще не починалося. Ми ще навіть не знаємо цих цінностей» — наводить він висловлювання відомого німецького вченого-юриста професора Р. Зома. — Таким є те завдання, вирішити яке, за словами автора, належить майбутнім німецьким мислителям. Мова йде про те, щоб із сучасного практичного життя вивести його глибокі принципи та підняти їх до рівня основних юридичних понять. Велике мистецтво залишилося в минулому, а юридична наука знаходиться в майбутньому.

Робота, проведена в ХІХ ст., як би високо вона не оцінювала свій власний творчий потенціал, була тільки підготовкою. Вона звільнила нас від книги Юстиніана, проте не від його понять. Ідеологів римського права уже можна не брати до уваги, однак ученість старого стилю ще збереглася. Потрібна нова юридична наука, щоб позбавити нас і схеми цих понять. Філологічний досвід має бути замінений соціальним і економічним¹.

¹ Шпенглер О. Закат Европы. – Мн.; М., 2000. – 1376 с. – (Классическая философская мысль). – С. 770–773. Як зазначав О. Шпенглер, «Будущее требует перестройки всего правового мышления по аналогии с высшей физикой и математикой. Этого ожидает вся социальная, экономическая, техническая жизнь, но нам потребуются не одно столетие напряженной и глубокой работы мысли, чтобы достичь этой цели. А для этого нужна совершенно другая система подготовки юристов...» (див. Шпенглер О. Вказ. праця. – С. 776).

Якщо відкинути певний схематизм і гостроту оцінок автора, то більшість зі сказаного О. Шпенглером про характер і завдання юридичної науки залишається актуальним і для нашого часу. В цих словах філософа — визнання неспроможності буржуазної юриспруденції запропонувати суспільству справді наукову теорію права.

Втім не набагато кращими є справи і з вітчизняною юридичною наукою, в активі якої — десятиліття розвитку радянської правової думки, що, як відомо, однозначно протиставляла себе буржуазній суспільній науці. Цей факт уже на порозі ХХІ ст. змушений визнати один із провідних російських правознавців С. С. Алексєєв, констатуючи, що «становище юридичної науки в Росії, як мабуть і в усьому світі, суперечливе... Подвійний стандарт з юридичних питань. Відсутність гучного і впевненого голосу правознавців..., існуючі уявлення про юридичну науку як про деяку потрібну, проте «допоміжну» дисципліну, покликану обслуговувати владу, законодавця, діяльність юридичних установ, у чомусь допомагати населенню. Або, гірше того, — незмінно бути осереддям примітивних і спекулятивних ідеологізованих знань, служницею сильних світу цього». На думку автора, найбільш тривожною є та обставина, що «нікому, здається, і на думку не спадає поставити юриспруденцію в один ряд з іншими галузями знань, з природничими і технічними науками... А тим більше пов'язати юриспруденцію з тими глобальними процесами сучасності, коли відбувається і наростає захоплюючий уяву злет науки в цілому» (переклад мій. — О. Ю.)¹.

Висловивши припущення, що подібні уявлення є лише відображенням існуючого стану гуманітарних наук і правознавства, тих наукових орієнтацій, які панують у них, і в Росії до того ж — «відбиттям неподоланих наслідків комуністичної ідеології, побудованої на запереченні права як вищої гуманітарної категорії, труднощів і проблем переходу до сучасного громадянського суспільства», а на Заході — «впливом негативних сторін такої, що вузько розуміється, ринкової ідеології, практики «ринку», настроїв «кінця історії», а тому «все більшою приземленістю юридичної науки, її суто прагматичною замкненістю, втраченою спрямованістю наукової думки з питань права на високу теорію, а звідси — втратою відчуття та розуміння своєрідності права, його унікальності, далеко не в усьому ще зрозумілої цінності», С. С. Алексєєв ставить питання: «чи не настав час оцінити існуючі рубежі та потенції в науці права?» Чи не буде виправданим «уважно придивитися до права з тих самих загальнонаукових позицій, які характерні для природничих

¹ Алексєєв С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М., 2001. – С. 1–2.

і технічних наук? І чи не розкриються тоді такі рубежі теорії права, котрі якраз і потрібні сучасній епосі та, можливо, є вирішальними для долі людей, усього людського суспільства?» (переклад мій. — О. Ю.)¹.

Безперечно, оцінювати «існуючі рубежі та потенції в науці права» не завадить ніколи. Проте, що стосується розгляду права «із загальнонаукових позицій, характерних для природничих і технічних наук», то з приводу цього є великі сумніви щодо можливості розкрити з таких позицій «потрібні сучасній епосі рубежі теорії права». Адже, якщо розвиток природничих наук, які досліджують властивості та закони природних явищ, визначається зрештою виробництвом, то розвиток суспільної науки, яка досліджує властивості і закони суспільних явищ, визначається класовою боротьбою. Корені суспільної науки, зазначав М. Корнфорт, — у досвіді різних класів, набутому ними в ході класової боротьби. У суспільну науку найперше включалися уроки та висновки про людину й суспільство, яких дійшли експлуатуючі класи. Це надало суспільній науці характеру, глибоко відмінного від природознавства. Відтак виявилось неможливим утворити той самий фундамент достовірної науки про суспільство, який ті самі класи виявилися здатними зробити стосовно зовнішньої природи².

Як зазначає С. С. Алексеев, «наука про право (правознавство) — це суспільна, гуманітарна наука, присвячена... явищам суспільного життя людей»³. Однак, стверджує він далі, «право має три образи» (1 — норм, законів, діяльності юридичних установ — юридичних реалій, з якими стикається в житті людина; 2 — складного соціального утворення — підсистеми в суспільстві, яка має свою природу і логіку; 3 — явища світобудовного порядку — одного з начал і проявів життя розумних істот, людей). Кожний з цих «образів» виражає своєрідний кут зору в його розумінні — сходину в осягненні його особливостей, соціальної ролі та сенсу, тобто пристосовується до того або іншого циклу юридичних наук. І саме такими сходами право з давніх часів і вивчається різноманітними юридичними дисциплінами. Юридичні реалії (їх називають «догма права») вивчаються юридичними науками в основному прикладного профілю, переважно галузевими, такими як кримінальне право, трудове право, цивільне право та ін. Право як

¹ Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. — С. 2–3.

² Корнфорт Морис. Диалектический материализм. Введение: Пер. с англ. / Общ. ред. чл.-кор. АН СССР П. Н. Федосеева. — М., 1956. — С. 389–392. Тут же автор вказує на чотири основні риси суспільної науки, які суттєво відрізняють її від природознавства.

³ Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. — С. 4.

особливе складне соціальне утворення — предмет теорії права. Смысл і призначення права як світобудовного явища пізнається філософією права.

Виходячи з цього, С. С. Алексеев ставить собі як завдання «осмислити право в «одному ключі», рушаючи від вихідних, первинних відомостей про догму права, що мають більшою частиною характер елементарних («азбучних») даних, потім — з позицій своєрідної логіки права та відповідних загальнотеоретичних категорій, і нарешті, — до передбачень стосовно смыслу та призначення права під широким кутом зору»¹.

Слід сказати, що потреба узагальненого знання про право не є новою для юридичної науки проблемою. Свого часу М. М. Коркунов зазначав, що з усіх галузей науки саме в правознавстві з особливою силою відчувається потреба в узагальнюючій системі, оскільки тут «уривчастість наукового знання не знаходить собі противаги в цілісності безпосереднього сприйняття» ... Таким чином, у правознавстві сильніше, ніж будь-де, мало позначитися прагнення до узагальненого знання. І справді, поряд зі спеціальними юридичними науками існує здавна прагнення створити науку, яка б давала цілісне знання про право. Такою є, передусім, енциклопедія права: вона йде... до узагальнення знання, турбується про розширення кількості знання, про поєднання всього фактичного матеріалу в одній загальній системі. Філософія права, навпаки, прагне дедуктивно побудувати вчення про право, вчення необхідно цілісне за самим своїм джерелом. Нарешті, загальна теорія права, що зароджується на наших очах, ставить собі завдання здобути загальні начала права з накопиченого спеціальними юридичними науками емпіричного матеріалу». Існування кількох наук, які мають, на думку автора, у своїй суті ту саму мету, змушує «зробити між ними свідомий вибір»².

Інший відомий російський вчений-правознавець Г. Ф. Шершеневич, говорячи про завдання філософії права, між іншим зазначав, що в розумінні цих завдань «так само мало твердо установленого, як і в розумінні завдань філософії взагалі. Навіть більше. На постановці задач, на визначенні предмета і методів філософії права відбивалися не лише коливання, що виявлялися в самій філософії, а й ті особливі

¹ Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М., 1999. – С. 3.

² Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / Предисл. д-ра юрид. наук, проф. И. Ю. Козлихина. – 2-е изд. – СПб., 2004. – С. 22–24.

сумніви, які викликала філософія права. На філософію права справила вплив одна важлива обставина — це історичне роз'єднання між філософією права та юридичними науками. У той час, коли юристи займалися винятково тлумаченням і систематизуванням норм позитивного права, філософія права розроблялася переважно особами, досить мало або навіть зовсім не причетними до правознавства. Одні вивчали право, як воно дане їм у нормах, не переймаючись думкою про те, яким воно повинно бути, і навіть чи може воно бути іншим, а філософи витворювали ідеальне право, не знаючи, що таке право в дійсному житті та як застосовуються його норми. Це роз'єднання продовжується, на жаль, і досі. Філософи не бажають зійти з неба на землю, а юристи не бажають підняти своїх очей від землі повище. Такий стан речей відбивається вкрай шкідливо як на правознавстві, послаблюючи його теоретичну цінність, так і на філософії права, підриваючи її практичне значення. Доходить до того, що доводиться відстоювати перед юристами філософію права»¹.

Мабуть, маючи на увазі це останнє завдання, І. Ю. Козліхін у передмові до згаданої праці М. М. Коркунова полемічно зауважує, що її автор «поспішив оголосити філософію права такою, що вмерла» і що остання «довела свою життєздатність», причому це стосується не тільки західного, а й вітчизняного правознавства. За його словами, «у кінцевому рахунку радянська теорія держави і права включила в себе і філософські, і соціологічні, і юридико-догматичні сюжети. У 80-х роках це було визнано фактом, що стався, і оцінювалося загалом позитивно». Однак така єдність «обумовлювалася зовсім не особливостями предмета науки, а пануванням марксизму-ленінізму, котрий претендував на звання всеохоплюючої системи знання». Тому, переконує читачів автор, «у подібному синкретичному вигляді могла існувати тільки марксистсько-ленінська загальна теорія держави і права».

Сьогодні, продовжує І. Ю. Козліхін, «загальна теорія переживає важкі часи. Вона намагається змінитися, відмовляючись від багатьох догм марксизму-ленінізму, однак при цьому зятято стоїть на старому предметному полі. Фактично сучасні курси загальної теорії залежно від наукових уподобань автора наближаються або до філософії, або до соціології права, або, що набагато частіше, є більш чи менш вдалим догматичним викладом основних понять. У зв'язку з цим говорити про теорію права і держави як єдину, внутрішньологічну науку не дово-

¹ *Шершеневич Г. Ф.* Общая теория права. Т. 1: Философия права. Часть теоретическая. – М., 1909–1912. – С. 15–16.

диться. Уявляється, що розмежування наук — філософії права, соціології права і догми права, а відповідно і навчальних дисциплін, піде на користь як вивченню, так і викладанню права»¹.

Простіше кажучи, заради якнайшвидшого звільнення вітчизняного правознавства від «синкретичної» марксистсько-ленінської загальної теорії права на користь «такої, що довела свою життєздатність», філософії права І. Ю. Козліхін поспішає оголосити тепер уже загальну теорію права померлою, відмовляючись від того, що існувало здавна, від «прагнення створити науку, яка б давала цілісне знання про право». Автора, схоже, не задовольняє той факт, що загальна теорія права «затято стоїть на старому предметному полі», поєднуючи філософсько-соціологічне і «догматичний виклад основних понять». Тому він наполягає на «розмежуванні» наук про право, залишаючи філософам права, як і раніше, витати у хмарах, а юристам — повзати по землі.

Звичайно, наукова спеціалізація — це закон розвитку будь-якої науки. Проте, перш ніж вести мову про спеціалізацію юридичної науки, не зайвим було б окреслити її предмет, скласти хоча б загальне уявлення про цей предмет із позицій наукової методології.

Візьмемо, для прикладу, уявлення С. С. Алексєєва про «три сходи, або ступені, вивчення права»: юридичними прикладними науками, переважно галузевими (кримінальне право, трудове право, цивільне право та ін.), теорією права і філософією права. Неважко зрозуміти, що вивченням власне права, як «особливого складного соціального утворення», або, простіше, як суспільного явища, займається теорія права. Щодо філософії права, то С. С. Алексєєв залишає за нею вивчення лише одного аспекта права «як світобудовного явища» (точніше сказати, суспільного явища), а саме — вивчення смислу і призначення права. Нарешті, предметом галузевих юридичних наук «прикладного профілю» (тобто «догми права») є знову-таки не право взагалі, а лише такі, що складають його, окремі розрізнені фрагменти, сторони права як суспільного явища.

Втім, навіть уся сукупність галузевих юридичних наук ще не є наука про право як ціле, як сума часток ще не складає цілого. Звичайна річ, що юридична наука не обмежувалася догмою права, а йшла шляхом узагальнення знання, набуваючи форми енциклопедії права, філософії права і нарешті загальної теорії права, яка, за словами М. М. Коркунова, «ставить собі завдання здобути загальні начала права з накопиченого спеціальними юридичними науками емпіричного матеріалу» і яка,

¹ Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. – 2-е изд. – С. 17–18.

маючи ту саму мету з енциклопедією та філософією (узагальнене знання про право), змушує «зробити між ними свідомий вибір».

Втім для того, щоб зробити такий свідомий вибір, важливо, поперше, керуватися належною логікою. Насамперед це стосується визначення понять «право» і «знання про право», що, як і будь-яке поняття взагалі, містять моменти загального, особливого та окремого. Якщо має місце «право взагалі», загальність права, як явища суспільного життя, отже, є й особливе право (кримінальне, цивільне, приватне, публічне, позитивне, римське, буржуазне, мусульманське тощо), і є право окреме, одиничне (наприклад, право громадянина А на конкретне житло). Аналогічно і знання про право виступає як знання загальне, особливе і окреме. При цьому перше є знанням про право як ціле, як суспільне явище; вказане знання необхідно набуває форми загальної теорії права. Особливе знання є знанням про різні аспекти, сторони, фрагменти права, воно складається як знання різноаспектне і профільне, набуваючи форми галузевих та інших прикладних юридичних наук, самостійних юридичних дисциплін тощо (цивільне право, міжнародне приватне право, історія права зарубіжних країн, порівняльне правознавство тощо). Нарешті, окреме знання є знанням про одиничний юридичний факт, воно виступає як знання фактологічне (емпіричні дані в галузі права тощо).

Друге, що потрібно для свідомого вибору на користь однієї з форм узагальненого знання про право, — це визначення критерію, за яким розрізняються між собою «енциклопедія права», «філософія права», «загальна теорія права», «соціологія права» і т. ін, зумовлюючи вказаний вибір. Цей критерій, очевидно, треба шукати, виходячи з визначального моменту в характеристиці кожної з названих форм узагальненого знання про право, яким є співвідношення предметного та методологічного начал у будові цих наук. Так, якщо для загальної теорії права визначальним є предметний принцип організації узагальненого знання про право, то для «енциклопедії права», «філософії права» і «соціології права» визначальним началом є методологічний принцип. Інакше кажучи, загальна теорія права ґрунтується на предметному підході до вивчення права, а енциклопедія, філософія та соціологія — відповідно на енциклопедизмі, філософському і соціологічному методах осягнення права.

У зв'язку з цим варто звернути увагу на зауваження професора Я. М. Магазинера, який вважав не зовсім точним говорити про методи юридичний і соціологічний; «правильно говорити про дві самостійні

науки права і соціології. Строго кажучи, методів тільки два: це великі всеосяжні методи дедукції та індукції, що проникають майже в усі науки... Як неправильно стверджувати, що існують не науки статистика чи психологія, а лише методи статистичний чи психологічний, так само соціологія і правознавство дають не методи пізнання, а саму наукову матерію знання».

Однак, продовжував автор, можна говорити про юридичну і соціологічну точки зору на те або інше соціальне явище. Розглядаючи факт з правової чи соціологічної точки зору, ми вивчаємо і висвітлюємо не те саме явище, а різні явища, хоча вони й відбуваються в межах певної єдності, є елементами останньої, проте ці елементи завжди різні... Правознавство і соціологія зовсім по-різному підходять до права взагалі. Соціологія, по-перше, вивчає все дане право (так зване право в об'єктивному смислі) як соціальний фактор, тобто як один з елементів суспільності, як частину її, а не замкнуту в собі систему. Втім правознавство розглядає право як логічно завершену систему, підпорядковану внутрішній логіці свого буття, законам власної правової рівноваги, поза будь-яким зв'язком з тією суспільністю, яка породила і живить цю систему¹.

У наведених тут міркуваннях Я. М. Магазинера, поряд із слушним висновком про можливість різних точок зору (правової, соціологічної тощо) на право, міститься неточність. Соціологія і правознавство — справді різні науки, однак не тому, що вони по-різному підходять до права, а тому, що у них різний предмет: перша вивчає суспільство в цілому, а друге — тільки одне із суспільних явищ — право. Відтак соціологія вивчає право як одну із складових суспільства, в її специфічній цілісності та необхідних зовнішніх зв'язках; а правознавство досліджує право з точки зору розкриття конкретної сутності, змісту й форми цієї цілісності, її системного буття як суспільного явища. Зрозуміло, що ця відмінність стосується «наукової матерії знання», втім має бути зрозумілим і те, що різні аспекти вивчення права зумовлюють також і різні методи, підходи до цього вивчення. Очевидно, що статистика в пізнанні права відіграє зовсім іншу роль, ніж психологія, філософія або соціологія, або кібернетика.

Чи не тому М. М. Коркунов не проводив відмінності між філософією права та енциклопедією права, що вони уявлялися йому як однорідні («методологічні») форми? «Філософія права та енциклопедія

¹ *Магазинер Я. М. Избранные труды по общей теории права / Отв. ред. д-р юрид. наук, проф. А. К. Кравцов. – СПб., 2006. – С. 62–63.*

права, — стверджував він, — це те саме. Це лише підготовчі стадії до утворення однієї узагальнюючої дисципліни — загальної теорії права... Діяльність теоретика має бути спрямована до того, щоб зрозуміти практичне право і реальні людські відносини як одне зв'язне ціле, даний загальний організм розкласти на його окремі органи та елементи, визначити їх співвідношення і взаємодію, норми і цілі їх дії, а також призначення як цілого, так і частин... Загальна теорія права є, таким чином, наріжним каменем системи правознавства; вона зв'язує окремі дисципліни та їх зміст в одне ціле... Якщо тепер власному змістові окремих дисциплін передують загальні міркування, то це тому, що ми не маємо ще придатної теорії права, і що кожний юрист відчуває потребу викласти частку своїх поглядів на право»¹.

Водночас визнаний історик права Ф. В. Тарановський зазначав, що не завжди предметом енциклопедії визнавалося загальне вчення про право і державу. Завдання отримання узагальненого знання про право вирішувалося у попередні часи переважно суто механічно, шляхом конспективного викладення в енциклопедії змісту всіх спеціальних юридичних дисциплін. Такий прийом не є ні належним, ні доцільним. Через це енциклопедія права стала на шлях загального вчення про право і державу. Вказану зміну предмета і змісту енциклопедії права деякі вчені, зокрема М. М. Коркунов, стали розглядати як підставу надати узагальнюючій дисципліні у правознавстві нову назву — загальної теорії права.

Заперечуючи проти цього, автор стверджував, що «між старим і новим розумінням предмета енциклопедії права немає повної відсутності наступності, і тому немає особливої потреби скасовувати стару назву, встановлену ще у XVII ст. і освячену віковою традицією університетського викладання і наукової літератури». Хоча назва загальної теорії права, просто теорії права або теорії правознавства прийнята в даний час і в російській літературі (Л. І. Петражицьким, Г. Ф. Шершеневичем), і в німецькій (Штаммлером), поряд з цим зберігається в університетському статуті і в російській літературі (наприклад, Є. М. Трубецьким, Є. В. Спекторським) стара назва енциклопедії права. Зважаючи на це, Ф. В. Тарановський зберігав стару, традиційну, назву, проте не надавав цій обставині суттєвого значення. «Справа не в назві, а у розумінні завдань і предмета узагальнюючої дисципліни в правознавстві». Щодо останнього автор не вбачав розбіжностей

¹ Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. – С. 48–49.

з тими, хто тримається назви теорії права, або теорії правознавства.

Енциклопедію права, зазначав далі Ф. В. Тарановський, часто протиставляють філософії права. Попри різне розуміння авторами останньої, у ньому вирізняються два основних напрями. Один пов'язує особливість філософії права з побудовою метафізичного (наддосвідного) вчення про право; другий напрям зводить філософський елемент до гносеології, тобто теорії пізнання, пов'язуючи особливе завдання філософії права в дослідженні особливостей теорії пізнання правових явищ. На думку автора, немає достатньої підстави протиставляти філософію права енциклопедії як загальному вченню про право. Чи ми будуватимемо емпіричне, чи метафізичне загальне вчення про право, завдання у нас буде те саме, різниця ж виявиться тільки у відмінності методів. Немає достатньої підстави виділяти філософію права як самостійну дисципліну за ознакою поєднання в ній емпіричного вчення з метафізичним. Якщо ж звести філософію права до самої лише теорії пізнання правових явищ, то ми отримаємо не юридичну дисципліну, а частину гносеології, тобто загальної філософії. Це допоміжна для правознавства дисципліна, проте не частина правознавства¹.

Усі науки про право — і загальні, і прикладні, і фактологічні — разом становлять правознавство як систему наук про право. Правознавство як система наук про право, стверджував Я. М. Магазинер, вивчає, по-перше, право як воно є, тобто як явище об'єктивно дане, і по-друге, право, яким воно повинно бути, тобто як засіб для досягнення суб'єктивно поставлених цілей. Науки про право як воно є — це науки теоретичні. Такою є соціологія та загальна теорія права. Науки ж про право, яким воно повинно бути, — це науки практичні. Такою є політика права. Завдання догми права — суто теоретичне: вона встановлює, що є право у даному суспільстві. Догма права не оцінює систему права, яку вона описує, не схвалює і не заперечує її; вона не вказує, чим вона добра чи погана, що в ній зберегти чи змінити. Усе це — галузь політики права. Догму права не можна назвати наукою практичною, вона є наука теоретична². Втім, має бути зрозумілим, що догма права не могла відігравати роль узагальнюючої теоретичної науки про право, адже вона розглядає право як дещо незмінне, позбавлене розвитку.

¹ Тарановський Ф. В. Энциклопедия права. – 3-е изд. – СПб., 2001. – С. 12–14.

² Магазинер Я. М. Избранные труды по общей теории права. – С. 56–57.

Отже, не інакше як у тотожності та відмінності визначальних принципів організації кожної з названих форм узагальненого знання про право необхідно, вочевидь, шукати витоки зауваження І. Ю. Козліхіна щодо сучасних курсів загальної теорії права, які «наближаються або до філософії, або до соціології права, залежно від наукових уподобань автора», або, що набагато частіше, є «більш чи менш вдалим догматичним викладом основних понять».

Відтак перед правознавством постає величне завдання — глибше зрозуміти принципи організації узагальнюючого знання про право, від вирішення якого залежить дальший поступальний розвиток усєї юридичної науки.